

Eesti ühiskonna käärimine ja marksismi leviku taust 1920. aastatel

Jaak Valge

Eestis, nagu ka kogu Euroopa poliitikas olid marksistlikud poliitilised voolud jõuliselt, uudelt ja provokatsiooniliselt esindatud. Seni, kuni marksism-leninism polnud veel Nõukogude riigi pragmaatilisse voolusängi tardunud, oli selles palju idealismi. Ning hiljemgi, nende jaoks, kes ei saanud aru, et niisugune tardumine on toimunud.

Kuid idealism polnud siiski kaugeltki ainult kommunistide või üldse marksistide monopol. Mõnes kahtlemata idealistlikus seltskonnas, näiteks Tartu intelligentide seas, võidi elada nii, et 1940. aastani ei nähtud mõnd kommunisti isegi kaugel mitte.¹

Ka Euroopa rahvuslased kinnitasid, et julmad autokraatlikud režiimid olid seni neid takistanud oma unistusi realiseerimast. Arvati, et kõik hädad, mis nuhtlesid vana Euroopat, ning lisaprobleemid, mis kaasnesid uute riikide tekkimisega, on hea tahtega lahendatavad ja peaksid järk-järgult kaduma.²

Kahe maailmasõja vahelist aega Euroopas on iseloomustatud õigustatult äärmuste, eelkõige poliitiliste äärmuste ajastuna. Maailmasõda oli murdnud palju seni murduma-

tuteks peetud väärtusi. Sõja tõttu muutus ka religiooni seisund, sest kirik oli kõigis riikides pakkunud oma tuge sõjale. Kõik võitlevad maad olid teatanud, et Jumal on just nende sõdurite poolel ning aitab neil tsivilisatsiooni ja humaansuse nimel tagada võidu.³

Eestis oli maailmasõja eel kujunenud välja Hurda-Reimani-Tõnissoni rahvusluse ideoloogia. Oma rahvusest loobumine oli Hurda järgi nakatumine „kõlblusthävitavast mürgist”, mis toob kaasa isiku kõlbelise laostumise. Tõnissoni järgi pidi kõlbelises maailmas olema igal rahval oma koht, hoolimata tema suurusest ja vägevusest. Eestlaseks ja rahvuslaseks olemine polnud valikuvabaduse küsimus, vaid eelkõige kõlbeline norm, kohustus ja ideaal. Sellel rahvuslaste isiksusekontseptsioonil oli protestantlik-pietistlik alatoon. Eetiliselt motiveeritud rahvuslusest tuletasid Reiman ja Tõnisson reegleid ka isikliku elu reglementeerimiseks – range protestantlik moraal perekonna- ja abielusuhetes, suguline kasinus, karskus ja kokkuhoidlikkus.⁴

Johannes Semper kirjeldab sajandialguse viiekopikalist kinoseanssi Viljandis, mis tundus vaatajatele piinlikult pikantne: „Saapaviksija toolile istus maani kleidis daam ja palus oma kõrgeid nõorsaapaid viksida. Mees asuski ta jalgade ette ja kergitas seelikut järjest kõrgemale. Vaatajate piinlikkus kasvas, sest juba tulid nähtavale sukad, seejärel ka sukapaelad. Põlvede paljastamiseni siiski ei jõutud, see oleks kõlblusevastane olnud.”⁵

Muutus toimus väga ruttu. Veerand sajandi pärast, 3. märtsil 1928 esietendus Tallinna rahvamajas Grand Marina Josephine Bakeri eluloofilm „Troopika sireen”. Publik – Tallinna jõukamast ja nooremast seltskonnast pärinevad mehed ja nende naised või sõbratarid – nautis ahnelt kaadreid paljaste rindadega meela plastikaga neegritarist –

¹ D. Palgi. Murduvas maailmas. Mälestusi I–III. Eesti Päevaleht-Akadeemia, 2010, lk. 78.

² G. Martel. Introduction. Europe in agony, 1900–1945. – A Companion to Europe 1900–1945. Toim. G. Martel. Blackwell Publishing, 2006, lk. XXII–XXIII.

³ E. Gentile. The sacralization of politics. Definitions, interpretations and reflections on the question of secular religion and totalitarianism. – Totalitarian Movements and Political Religions 2000, nr. 1, lk. 38.

⁴ T. Karjahärm, V. Sirk. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997, lk. 215; 230.

⁵ J. Semper. Mälestused. Eesti Raamat, Tallinn, 1978, lk. 85.

„lõbutseva Pariisi kuningannast”. Küllap oli muutusele kaasa aidanud ka sõda oma hetkenautimismentaliteedi loomisega.

Kuid juba 1905. aasta revolutsioonis kujunenud ja edaspidi üha mõjukamaks muutunud Noor-Eesti rahvuskäsitlusel, mille poliitilise näo kujundasid vasakpoolsed radikaalid, puudus Hurda-Reimani-Tõnissoni religioonist lähtuv kõlbeline mõõde.⁶ Nende isiksusekontseptsioon oli vaba religiooni seatud raamidest.

Need Vene revolutsioonides vasakpoolsed, s. t. vabadust ja võrdsust nõudvad karastunud radikaalid võisid olla ikkagi rahvuslased. Eesti rahvuslane olemist ei seganud ka marksistlike ideoloogiaelementide omaksvõtmine. Religioon oli küll 20. sajandi alguse Eesti linna- ja eriti maaelanike seas veel valdav, kuid selle teadlik tõrjumine levis üha laiematesse ringkondadesse: loobuti kirikuskäimisest, jõulupuid ei kaunistatud inglitega jne. Levisid 1908. ja 1909. aastal eesti keelde tõlgitud Robert G. Ingersolli raamatud „Jumalad ja kuradid”, „Kurat” ja „Vastukohad piiblis”. Haritlasi mõjutas üha rohkem positivistlik loodusteaduslik maailmavaade. Kujunes progressiusk. 1919. aastal tegi Karl Ast kokkuvõtte: „Inimese loov vaim enam usu alal ei tegutse. Nüüd on inimese loov vaim teaduse alale üle läinud.”⁷

Nii Tõnissoni liini rahvuslased, vasakpoolsed vabadust ja rahvuste ning inimeste võrdsust sihiks seadvad rahvuslased kui ka üksipuha mis liiki marksistid olid vaenulikud Vene tsaarivõimu, baltisaksa ülemkihi ja saksluse vastu. Kui Gustav Suits millalgi iseseisvuse esimestel aastatel Pärnat külastas, rääkisid esimesed vastutulijad saksa keelt, teised samuti ja isegi kolmandate puhul jätkunud sama. Suits pöördunud kannapealt ümber, läinud vaksalisse ja sõitnud minema.⁸ Kui see isegi on väljamõeldis, iseloomustab

niisugune käitumine ometi tolle aja vasakpoolsed ja rahvusmeelsete intellektuaalide vaimu. Saksa keele rääkimine seostus mitte ainult kadakasakslusega, vaid ka sotsiaalsete muutuste tõrjumise, väikekodanliku kitsarinnalisusega, mida rahvuslased ja igat liiki vasakpoolsed ühiselt põlgasid.

Maailmasõja-järgne aeg oli euroopaliku kultuuriruumi käärimise, religiooni tähenduse ümberhindamise, individualiseerumise ja naiste iseseisvumise, soorollide ja seksuaalmoraali ümbermõtestamise, otsingute ajajärk. 1920. aastaid iseloomustatakse ka džässiajastuna, tormiliste kahekümnendate, kuldsete kahekümnendate ja hullumeelsete aastatena. See oli ülevoolavuse ja piiriületuse, kiirete autode, südantlõhestavalt nutvate saksofonide, poolpaljaste tantsutüdrukute ja fanaatilise tantsimise aeg.⁹ Paljude revolutsiooni-järgsel ajal Eestis asutatud organisatsioonide hulgas oli ka Eestimaa Jooma- ja Hooraelusse Langenud Inimeste Päästmise Selts.

Tšarlestoni ja foksi tantsiti igal pool – restoranis, lokaalis, klubis ning kodus. „Kodus tel seltskondlikel õhtutel on majahärra või tema poeg kohustatud iga daamiga üks kord tantsima, ka kutsutud härradel tuleb oma tähelepanu võimalikult kõikidele daamidele vaheldumisi kinkida,” juhatas 1928. aasta käitumisõpik.¹⁰ Tantsisid kodanlased, kirjanikud ja marksistid, ning kui said ja oskasid, ka noored kommunistid. Eesti väikelinnades korraldatud kontserdid ja loenguõhtud lõppesid ikka tantsuga. Leningradi eesti noored tantsisid oma haridusmajas Krasnaja tänaval, olles kontrollimise puhul valmis poliithariduslikul kursusel osalemist imiteerima.¹¹ Tantsisid Vares-Barbarus ja Emilie Vares, Johannes Semper ja Aurora Semper. Semper ise tantsis nii hästi, et talle soovitati kirjaniku amet kõrvale jätta ja tantsuõpetajaks hakata.¹²

⁶ T. Karjahärm, V. Sirk. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917, lk. 265.

⁷ L. Altnurme. Kristluse tähenduse ja tähtsuse muutumine eestlaste seas 1857–2010. Tuna 2013, nr. 4, lk. 40–41.

⁸ E. Parek. ...ja põlvest põlveni kajab. Mälestused. Kunst, 2010, lk. 208.

⁹ T. J. Saunders. The jazz age. – A Companion to Europe 1900–1945. Toim. G. Martel. Blackwell Publishing, 2006, lk. 343.

¹⁰ Kuidas võita lugupidamist? Büroo Universum, 1928, lk. 23.

¹¹ V. Teppich-Kasemets. Põrandaaluste juhi paljastusi. – Akadeemia 2002, nr. 2, lk. 634.

¹² Semper Vares-Barbarusele 03.09.1928. ERA, f. R-39, n. 1, s. 16, 15; Semper Vares-Barbarusele 31.07.1929. ERA, f. R-39, n. 1, s. 16, 37.

Džäss aga saavutas uuendusmeelsete ülemaailmse heakskiidu mitte niivõrd muusika enda pärast kui modernsuse, masinate ajastu, minevikust lahku löömise sümbolina.¹³

Seksuaalmoraalis oli 20. sajandi esimeste kümnendite kõige märkimisväärsimaks muutuseks uus visioon abielust kui institutsioonist. Abielu tähenduse muutusel oli Eestis märgiliseks sündmuseks ka uue perekonnaseaduse jõustumine 1926. aastal, mille kohaselt abielu registreerimine võeti kirikult üle riigile.¹⁴ Abielu käsitleti nüüd rohkem oma olemuselt kokkuleppelisena ning hoopis enam erootilisemana kui varem. Seda propageerisid Briti botaanik ja seksireformaat Marie Stopes ja Hollandi günekoloog Theodor van de Velde.¹⁵ Nad avaldasid 1920. aastatel raamatuid, mis levisid suuretiraazilisena kogu Euroopas ja Eestiski, siin esialgu saksakeelsena, aga peagi ka eesti keelde tõlgituna. Marksism oli võitlus maailma proletariaadi vabanemise eest, kuid teisalt võis näida ka teena isiksuse ja eriti naise lahtirakendamisel religiooni kujundatud tardunud moraalireeglitest. Marta Lepa mälestuste järgi liikus sajandi alguse Tallinna revolutsioonilistes ringkondades ringi palju romantiliselt vaimustatud juudi tütarlapsi.¹⁶ Olga Lauristin meenutab, kuidas ühel kommunismiasja ajamise koosolekul Jaan Anvelt lasi suitsukarbi ringi käima, kuid Jaan Kreuks lükkas tema poole suunatud karbi tõrjuvalt tagasi, öeldes: „Naised ei suitseta!” Olga Lauristin, kes ei olnud suitsetaja, võttis nüüd just paberossi, nimelt võrdõiguslikkuse märgiks.¹⁷ „Oli kord aeg, mil küsimuse üle, kas naisterahvad suitsetada tohivad, sama ägedasti vaieldi kui selle üle, kas neile valimisõigust anda. Tänapäeval

on mõlemad küsimused lahendatud – naine valib – naine suitsetab, kus ja kuna tal see meeldib,” kinnitati käitumisõpikus.¹⁸

Vene bolševikud läksid kaugemale. Uue Nõukogude naise või Nõukogude kangelanna ideaalkuvand sündis revolutsiooni ja kodu-sõja ajal. See naine oli tark, pühendunud, tugev, julge, töökas, energiline ja tavaliselt noor, tihti lühikeseks põetud juustega kommunistlik noor. Ta ei hoolinud oma heaolust, ning kui teda vajas kommunistlik võitlus, võis ta – ehkki kahetsedes – maha jätta oma lapsed. Ta kannatas välja kõik raskused, võitles lahingutes ja vangi võetuna laskis end alistumata piinata, uskudes, et tema ohverdused on vajalikud parema maailma ehitamiseks. Selline naisekuvand sündis ühtaegu elust endast, teisalt aga bolševike juhtide arusaamisest, missugune peaks naine olema. Kodanlik abielu pidi kaduma, naine vabanema, ning seksuaalsuhete sotsiaalne kontroll kaduma. Pärast seda pidi saabuma täiuslik vabadus.¹⁹ Eesti soost kommunistlikud noored hõivasid 1920. aastate algul Petrogradis Mötninskaja tänava üliõpilaste ühiselamu kuuenda korruse ja üritasid seal alustada senistest seksuaalsetest piirangutest vaba uut elu.²⁰ Tõsi küll, ilmselt ebaõnnestunult.

Naisbolševikest oli mõni ka feminist, nagu Aleksandra Kollontai, kes kirjutas mitu brošüüri, et lugejaid veenda, et abielu on kodanlik lõks, millest tõelised revolutsionäärid hoiduma peaksid, ning käitus ise oma loodud tõelise revolutsionääri kuvandi kohaselt, s. t. vahetas ekstravagantsel kombel partnereid.²¹ Kominterni III kongressil deklareeris Kollontai, et kõik ülalpeetavad abielunaised on prostituudid, kuna pole põhimõttelist vahet,

¹³ E. Hobsbawm. Äärmuste ajastu. Lühike 20. sajand 1914–1991. Varrak, 2002, lk. 209.

¹⁴ T. Teder. Perekonnaseisuametniku käsiraamat. Siseministeeriumi Administratiiv-ala Kirjastus, 1939, lk. 362.

¹⁵ L. A. Hall. Sexuality and psyche. – A Companion to Europe 1900–1945, lk. 94.

¹⁶ E. Laaman. Enamlus Eestis 1917–1918. – Enamlus Eestis. I osa. Kaitsevägede staabi VI osakonna kirjastus, 1930, lk. 32.

¹⁷ O. Lauristin. „Vana Jaan” ja noored. – Jaan Anvelt. Mälestusi ja dokumente Jaan Anveldist. Eesti Raamat, 1965, lk. 197.

¹⁸ Kuidas võita lugupidamist? Büroo Universum 1928, lk. 16.

¹⁹ B. E. Clements. The birth of the new Soviet woman. – Bolshevik culture. Indiana University Press, 1985, lk. 220–221; 230–231.

²⁰ V. Teppich-Kasemets. Põrandaaluse juhi paljastusi. – Päevaleht 21.02.1933.

²¹ R. Service. Trotski. Tallinn, 2011, lk. 437.

kas müüakse end ühele või mitmele mehele. Abielu on iganenud kodanlik ühendus, abielunud paaride eraldumine teistest töölistest kasvatab uut kodanlust. Kollontai arvas, et tulevikus tuleb lapsigi hoida perekonnaelu halvava mõju eest, egoistliku antisotsiaalse perekonna eest.²²

Nõukogude Venemaa juhid üritasid 1920. aastate algul seaduste ja dekreetidega, mis tuginesid vaieldavalt tõlgendatud Friedrich Engelsi teooriale, nõrgendada abielu või muuta selle olemust. Lahutus, mis pidi olema täielikult vaba „meeste egoismist”, tehti nüüd võimalikuks ainult ühe abielupoole nõudmisel. 1920. aastate keskpaiku oli Nõukogude Liidus kõrgeim lahutuste määr Euroopas. 1920. aastast legaliseeriti abort, mida nüüd lubati lihtsalt naise otsusel.²³ Need olid tsaarirajaga võrreldes radikaalsed muutused. Ka eesti soost kommunistid ülistasid Nõukogude Liidu emade ja lastekaitse instituuti, kus „tehakse aborti, mis täiesti maksuta tööstuses töötavaile naistele”.²⁴

Nõnda vallandas revolutsioon vabadust ja oma tegudele õigustust otsivad seniste normide poolt alla surutud loomulikud ihad. Marksism või see, mida peeti marksismiks, pakkus õigustust ja legitimeeris need ihad õilsate ja progressiivsetena. Kommunistide juhid võisid armuelu vabadust vajada ka puht praktilistel põhjustel, sest neil oli kodanliku pereelu elamine oma põhitegevuse tõttu nii ehk nii raske. Jaan Anvelti ehk Eessaare Aadu iseeneest väga igavate kirjatööde läbivaks teemaks oli vabaarmastus või mitme armusuhte võimalikkus. Positiivne kangelane jutustusest „Teel”, punase salga komandör Hendrikson, kes teistele klassivõitluse probleeme ja eraomanduse ebaõiglust selgitab, arutleb nii: „Aga minul oli naisi nii palju, kui tahtsin. Ja võtan veel, kui

tuju tuleb [– –] Ühed magavad ühe öö koos. Teised kogu oma eluaja. Pole ka mitte teiste asi. Või kui mees tahab selle naise juurest teise juurde minna või naisel mõni muu isane olevus enam meeldib, ütleb see, keda maha jäetakse, kui ta vähegi mõistlik on: head päeva! [– –] Ilm on lai. Kui linnul nii palju kaasasid kui kevadeid, miks siis inimene ikka ühte ja sedasama peab kallistama.”²⁵ Anveltil endal olnud väidetavasti palju naisuhteid.²⁶

Kuid 1930. aastatel hakati Nõukogude Liidus aborte käsitlema kui dekadentsi väljendust, mis päritud vana režiimi privilegieeritud klassidelt, ja vabalt otsustatud abordid keelati, lahutamist raskendati. 1930. aastate keskpaigas jutlustas Nõukogude propaganda taas patriarhaalset peremudelit ja rõhutas naise loomuliku rolli emana.²⁷ Nõukogude kirjanduses hakati ironiseerima naisõiguslaste-sufražettide üle. Mõistagi ei tahtnud varem vabaarmastust propageerinud ja praktiseerinud kommunistlikud naised-mehed nüüd oma varasemat hoiakut meenutada. Mälestustest tuleb selleks lugeda ridadevahesid.

Seksuaalsuhete vabaduse ning peremudeli ümberhindamisel on analoogia bolševike algse põhilise toetajamassi – revolutsiooniliste sõdurite eetika ümberhindamisel, kelle desertöörlus oli samuti varasemate eetikareeglite järgi ülimalt põlastatud. Need maailmasõja väejooksikud vajasisid oma tegutsemisele uut eetikapõhja, mida bolševism pakkuski. Nõukogude võimu konsolideerudes ja riigi kivistudes suruti aga nii vabaarmastus kui ka desertöörlus kiiresti raamidesse: naine läks uuesti kööki ja sõdur tagasi kasarmusse.

1920. aastate alguses oli aga punaseid noori naisrevolutsionääre Eestis silmapaistvalt palju. Nooruke Olga Künnapuu pandi kohtusse viies protsessikaaslane Kaarel Paa-

²² Vabaarmastuse paradiis. – Postimees 15.03.1928.

²³ D. L. Hoffmann. Stalinist values. The cultural norms of Soviet modernity (1917–1941). Cornell University Press, 2003, lk. 88; A. Blum. Demographic policies. – A dictionary of 20th-century communism. Princeton University Press, 2010, lk. 261.

²⁴ Revolutsiooni kindlus N.S.V.L. – Edasi, 20.10.1928; 27.10.1928; 10.11.1928; 17.11.1928; 24.11.1928; 01.12.1928; 08.12.1928; 15.12.1928; 22.12.1928.

²⁵ Eessaare Aadu. Teel. – Jutustused. Tallinn, 1957, lk. 193.

²⁶ V. Teppich-Kasemets. Põrandaaluste juhi paljastusi. – Akadeemia 2002, nr. 1, lk. 200.

²⁷ D. L. Hoffmann. Stalinist values, lk. 1; 90; A. Di Baigio. Family. – A dictionary of 20th-century communism, lk. 317–318.

signa käeraudadega paari, kuid ta käed olid nii ahtakesed, et käeraud üle käe maha libisesid. Ta oleks valvuritele märkamatu võinud ka vabade kätega liikuda, kuid solidaarsusest hoidis oma kätt raudades.²⁸ Anvelt kirjutab, et 1. detsembri pöördetse ettevalmistamises „oli meil umbes 100 naistöölist, naiskooliõpilast jne. kõige vastutavama, kõige keerulisema, kõige hädahohtlikuma töö peal”.²⁹ Pärast 1. detsembri väljaastumise likvideerimist oli Vene tänava vangla naisosakond nii täis tuubitud, et põrandalgi magamiskohti ei jätkunud. Tabatuna rääkisid need naised meestest vähem ja käitusid väljakutsuvalt, ehk nagu kommunismivaenulik autor seda kommenteerib, „nagu ka kõikides usulahkudes naised ikka kõige ägedamad on”.³⁰ Just 1920. aasta esimesel poolel oli ka „maailma kõigi töötajate isamaa” heaks toimunud salakuulamise süüdi mõistetud Eesti naiste osakaal kõige kõrgem: kokku mõisteti ajajärgul 1920–1940 salakuulamise süüdi 43 naist, neist ¾ 1920. aastate esimesel poolel. Enamjaolt oli tegemist naiskommunistidega.³¹ Alma Vaarman kirjeldab aga uhkusega, kuidas kommunistlikud neiud 1922. aastal ametiühingute kongressil teenekat revolutsionääri sotsiaaldemokraat Alma Ostra-Oinast nokkisid, kuni too nutma hakkas.³² Viktor Kingissepp oli oma tuttavat Ostra-Oinast sotside näkiks ja räpakaks poliitiliseks libuks nimetanud.³³ Küllap kommunistlikud neiud Kingissepa hinnangut jagasid.

Naiskommunistide jaoks võis emantsipatsioon olla üks revolutsioonilisuse osa. Võitlus

töölisklassi diktatuuri eest ühelt poolt ning võitlus naiste õiguste eest ja protest silmakirjaliku kodanliku moraali vastu teisalt võisid tollal paljudele näida ühe mündi kahe poolena. Protest traditsioonilise moraali vastu ühendas tollal noori kommunistlikke revolutsionääre, teisi vasakpoolseid ja boheemlasi.

Noori oligi tollal palju. Nimelt tähendas 20. sajandi algus noorte täiskasvanute, 15–29-aastaste neidude ja noormeeste osakaalu märkimisväärsust, kuid ajutist tõusu, ehk „noorte paisu” Põhja- ja Lääne-Euroopas, aga ka Eestis ja Lätis. See tulenes demograafilise ülemineku faasist, kuhu need ühiskonnad selleks ajaks jõudnud olid.

Demograafiline üleminek algas suremuse langusest, millele järgnes sündimuse langus.³⁴ Eestis sai see protsess alguse varakult. Juba 1888. aastaks oli abielusündimus üleminekueelse ajaga võrreldes langenud 10%.³⁵ Selle piiri ületamine annab märku madala sündimuse viiva pöördumatu demograafilise režiimimuutuse käivitumisest. Prantsusmaal toimus pööre nüüdisaegse rahvastiku taaste suunas kõige varem, juba 19. sajandi esimesel veerandil. 1880. aastatel jõudsid samasse pöördepunkti peale Eesti veel Belgia, Šveits ja Saksamaa, 1890. aastatel Läti, Rootsi, Inglismaa ja Wales, Leedu, Hollandi ja Taani. Ülejäänud ühiskonnad Euroopas ületasid piiri hiljem, „maailma kõigi töötajate isamaa” 1922. aastal.³⁶ Kirjeldatud pöördpunktiga langeb kokku ühiskondade ajalooliselt kõige suurearvulisemate põlvkondade ilmaletulek. Oma eelkäijatest suuremad on

²⁸ K. Paas. Elusalt maetud. – Trellide taga. Mälestusi ja dokumente Eesti kommunistide võitlusest kodanlikus vanglas. Toim. J. Saat. Eesti Riiklik Kirjastus, 1962, lk. 392.

²⁹ Anvelti sõnavõtt 1. detsembri ülestõusust osavõtjate konverentsil 20.04.1925. ERA, f. 24, n. 1, s. 288, l. 120.

³⁰ J. Saar. 1. detsember 1924 Tallinnas. – Valvur 1925, lk. 94; O. Lauristin. 15 aastat „Demokraatliku Eedeni” trellide taga. – Trellide taga. Mälestusi ja dokumente Eesti kommunistide võitlusest kodanlikus vanglas, lk. 250.

³¹ R. Rosenthal, M. Tamming. Sõda enne sõda. Nõukogude eriteenistuste tegevusest Eestis kuni 1940. aastani. SE&JS, 2013, lk. 78.

³² A. Vaarman-Silber. Vennad Kreuksid ja nende aeg. Eesti Raamat, 1972, lk. 287–288.

³³ V. Kingissepp. Iseseisvuse ikke all. Eesti Riiklik Kirjastus, 1953, lk. 158.

³⁴ D. Kirk. Demographic transition theory. – Population Studies, 1996, nr. 3, lk. 361–387.

³⁵ A. J. Coale. Age of entry into marriage and the date of the initiation of voluntary birth control. – Demography 1992, nr. 3, lk. 338.

³⁶ A. Puur, L. Sakkeus, T. Tammaru. Rahvastik. – Eesti inimarengu aruanne 2012/2013. Eesti Koostöö Kogu, 2013, lk. 13; A. J. Coale. Age of entry into marriage and the date of the initiation of voluntary birth control. – Demography 1992, nr. 3, lk. 336–338.

need põlvkonnad suremuse languse tõttu ajal, mil käivituv sündivuse langus ei ole veel jõudnud nende arvukust oluliselt kärpima hakata. Suurte põlvkondade jõudmine noorukiikka 15–20 aastat hiljem põhjustabki „noorte paisuna” tuntud nähtuse.

Seda, et noorte erakordselt ja ajutiselt suur osakaal muudab ühiskonna käärivaks, uuenduslikuks ja loominguliseks, aga ka heitlikuks ja konfliktiohtlikumaks, on sedastanud paljud autorid erinevaid meetodeid kasutades ja erinevaid ühiskondi erinevatel ajajärgudel analüüsid.³⁷ Mõned autorid pakuvad, et agressiivsus ühiskonnas kasvab noorte meeste kõrgema suguhormooni-taseme tõttu.³⁸ Lisaks on jõutud järeldusele, et konfliktide tõenäosus suureneb veel peaaegu kaks korda neis ühiskondades, kus linnarahvastiku kasv on samal ajajärgul 4% või rohkem.³⁹

Kuid on loogiline eeldada, et poliitiline käärimine teataval perioodil ei tulene ainult noorte suurest osakaalust, vaid on ka laiem, ühiskonna vaimse murrangu osa, mis toimub samal ajal. Nooruslik püüe uue, vabama moraali ning poliitilise korra muutuse järele, idealism ja erootilisus tõukusid individualiseerumisest ja traditsioonilise religiooni seisundi kiirest kahanemisest vaimse dominandina. Ajaloolane ja demograaf Emmanuel Todd leiab, et kirjaoskus ning leviv sündimuskontroll – lisagem siinkohal, et need muutused

kujunevad just ühiskondades, mis on „noorte paisu” või sellele vahetult eelnevas faasis – tähendavad küll progressi, ent progress pole, nagu valgustusajastu mõtlejad uskuda võisid, meeldiv sirgjooneline tõus kõigil rinnetel. Oma sissetallatud teerajalt väljumine pakub lootusi ja võimalusi, kuid võib põhjustada ka kannatust ja meeltesegadust. Väga sageli kogetakse kultuuriliste ja isiklike perspektiivide siiret ühiskondliku ja isikliku kriisilukorrana. Destabiliseeritud rahvad käituvad vägivaldselt nii omavahel kui ka teiste vastu. Liikumisega modernsusesse kaasneb sageli ideoloogilise vägivalva puhang.⁴⁰

Nii Venemaal kui ka Saksamaal oli „noorte pais”, s. t. noorte täiskasvanute (15–29-aastaste) osakaal kõigist täiskasvanutest (15 ja rohkem) 1920. aastatel kõrgel tasemel. Seejuures Venemaal oli noorte osakaal tipus – 1926. aastal koguni 47%, Saksamaal aga 1900. aasta tipust mõnevõrra langenud, ent siiski veel kõrge – 1925. aastal 39%.⁴¹ Eestis oli noorte täiskasvanute osakaal aastatel 1923–1928 suhteliselt stabiilne – 36%. Esimese maailmasõja ajast Eesti kohta andmeid pole, kuid näib, et see näitaja pole nii kõrgele varem ega hiljem ulatunud.⁴² Eesti põrandaluste kommunistide kohta märkis aga N. Liidu saadik Leonid Stark 1924. aastal, et ega need mingid kommunistid olegi – meie nime-tame neid kommunistlikeks noorteks.⁴³ 1930.

³⁷ Vt. nt.: S. F. Cohn, K. C. Markides. The location of ideological socialization and age-based recruitment into revolutionary movements. – *Social Science Quarterly* 1977, nr. 1, lk. 462; 469–470; S. P. Huntington. Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujunemine. *Fontes*, 1999, lk. 332; H. Urdal. A clash of generations? Youth bulges and political violence. – *International Studies Quarterly* 2006, nr. 4, lk. 607–608; 614; 623–624; H. Moller. Youth as a force in the modern world. – *Comparative Studies in Society and History* 1968, nr. 3, lk. 237–240; N. Choucri. Population dynamics and international violence: propositions, insights and evidence. *Lexington Books*, 1974, lk. 135; J. A. Goldstone. Revolution and rebellion in the early modern world. *University of California Press*, 1991, lk. 136–138.

³⁸ V. M. Hudson, A. den Boer. Bare branches. The security implications of Asia's surplus male population. *MIT Press*, 2004, lk. 193–195.

³⁹ R. P. Cincotta, R. Engelman, D. Anastasion. The security demographic. Population and civil conflict after the cold war. *Population Action International*, 2003, lk. 13.

⁴⁰ E. Todd. After the empire. The breakdown of the American order. *Columbia University Press*, 2003, lk. 32–33.

⁴¹ Arvutusalus: *International Historical Statistics. Europe 1750–2000. Fifth Edition*. Toim. B. Mitchell. *Palgrave Macmillan*, 2003, lk. 21–22; 35.

⁴² Arvutusalus: Eesti Statistika andmebaas Statistikaameti kodulehel. Varasemast ajast on kättesaadavad andmed 1881. aastast, mil see näitaja oli 32,6, ning 1897. aastast, mil see näitaja oli 33,1. 1922. aasta rahvaloenduse andmete järgi 35,2. (Arvutusalus: Rahva demograafiline koostis ja korteriolud Eestis. 1922. a. üldrahvalugemise andmed. *Vihk I. Riigi Statistika Keskbüroo* 1922, lk. 19–20).

⁴³ Eduard Laamani päevik 1922–1940. – *Akadeemia* 2003, nr. 7, lk. 1566.

aastatel hakkas noorte osakaal nii Eestis kui ka Saksamaal kiiresti langema, Venemaal oli see aga jätkuvalt kõrge.

Eestis, kus pööre demograafilise nüüdisajastumise suunas oli märksa varasema algusega kui Venemaal, oli kiiresti edenenud ka kirjaoskuse tase. 1897. aasta rahvaloenduse andmetel oli Eestimaa kubermang selle näitaja poolest Vene impeeriumi parim ning ka Euroopa ja maailma taustal oli Eestis kirjaoskuse tase üks kõrgemaid. 10–59-aastaste eestlaste kirjaoskus oli *ca* 97%. 20. sajandi kahel esimesel aastakümnel toimus ka eestlastest kõrgharidusega intelligentsi plahvatuslik kasv. Akadeemilise haritlaskonna suhtarvu kasvu intensiivsuse poolest tõusid eestlased aga esimeste hulka maailmas.⁴⁴

Üldjuhul kaasnes murranguga rahvastikuprotsessides ja kirjaoskuse taseme tõusuga ka jõuline majandusmuutus – tööstusmaaks saamine. Erandiks olid Baltimaad. Eesti oli küll majandustaseme poolest Tsaari-Venemaa arenenumaid piirkondi, kuid Euroopas jäi koos Poola, Läti ja Ungariga pigem keskmiste sekka.⁴⁵ Majandusarengu takerdumine kiirenenud rahvastiku kasvu tingimustes võis olla 19. sajandi viimasel veerandil ja 20. sajandi alguses eestlaste intensiivse väljarände üks põhjuseid Venemaale. Tööstuse ja linnade kasv Eestis kiirenes alles 20. sajandi alguses ja eriti maailmasõja eel ja ajal. Tööliste arv kasvas sajandi alguse 22 000-lt 38 000-le 1913. aastal.⁴⁶ Kuid hoopis kiire kasv toimus maailmasõja aastail.

Linna- ja alevielanike arv kasvas 1897. aasta 173 000-lt kuni 284 000-ni 1913. aastal, ning seejärel eriti kiiresti 337 000-ni 1917. aastal.⁴⁷ Moonaka põline unistus pääseda mõisniku voli alt võis küll linnaminekuga täituda, ent elutingimused tihti halvenesid.

Kitsastes tingimustes elamine, alatoitlus ja kõige sellega kaasnenud kõrge laste suremus, avitaminoos ja tuberkuloos olid üldised.

Seega oli Esimese maailmasõja aegne linnaelanike arvu kasv rohkem kui 4% aastas. Sõjaaegne Tallinn oli elanikke nii täis tuubitud, et korterit leida oli äärmiselt keeruline. Sedavõrd kiire kasv on harv nähtus. Sõja-aegse Eesti linnaelanike ja tööliste arvu kiire kasvu peapõhjuseks oli sõjatööstuse areng Tallinnas, kuhu tuli mitukümmend tuhat töölisi Venemaalt, aga samuti läti, leedu ja poola tööliste saabumine sõjapõgenikena. Venelaste arv Tallinnas oli 1917. aastaks kasvanud sõjaeelselt 13 000-lt 40 000-le, lätlaste arv 500-lt 4000-le, poolakate arv 2000-lt 4000-le, eestlaste osakaal aga kahanenud 72%-lt 58%-le.⁴⁸ Lisaks paiknesid Eestis, peamiselt Tallinnas maailmasõja ajal suured Vene väekoondised.

See noorte, juurtetute meeste suure osakaaluga inimmass oli erakordselt plahvatusohtlik ja vastuvõtlik just kosmopoliitsetele ideedele, nagu marksism. Ehk kommunistidevaenuliku autori sõnutsi moodustasid „sajad tuhanded Tallinna merekindluse töölised, Vene soldatid ja madrused mädanema minnes enamluse rammusa taimelava”.⁴⁹

Eesti ühiskond oli niisiis 20. sajandi alguses n.-ö. ergastatud olekus, ning see olek kestis veel 1920. aastatel, mil bolševiseerunud vene rahvusest soldatid, madrused ja võõrtöölised Tallinnast Saksa okupatsiooni kartuses lahkunud olid. 1920. aastate alguse opteerimiskampaania käigus pöördus Eestisse Venemaalt tagasi peaaegu 50 000 inimest, ning on loogiline arvata, et nende seas oli ülekaalus noorem seltskond. Kuid sõja järgne Eesti ei olnud jõukas maa. Vaesus teravdas aga ka sotsiaalseid pingeid.

⁴⁴ T. Karjahärm, V. Sirk. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917, lk. 149–150.

⁴⁵ Vt. täpsemalt J. Valge. Lahtirakendamine. Rahvusarhiiv, 2003, lk. 48–56.

⁴⁶ M. Pihlamägi. Eesti industrialiseerimine 1870–1940. Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1999, lk. 38.

⁴⁷ V. Kaufmann. Rahvastiku dünaamika ja seda mõjutanud seaduspärasused Eestis XX sajandi esimesel poolel (1897–1959). Väitekirja majandusteaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks. Käsikiri Demograafia Instituudi raamatukogus. Tallinn, 1967, lk. 161.

⁴⁸ O. Karma. Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1963, lk. 381.

⁴⁹ J. Saar. 1. detsember 1924 Tallinnas. – Valgur 1925, lk. 5.

„Vähem laps hakkas suurema selja taga nutma, hingeldades läkastama ja midagi nuruma, millest läbi nutu aru ei saanud. [– – –] Kraadiklaasi ei olnud. Ma panin käe suurema tütre otsale ja põsele – need õhetasid tugevasti. Aga siis tuli kõhahoog ja raputas tema higiseks. Katsusin väiksemat – see oli tõesti tuline kui kerisekivi. „Nii ei või seda ometi minna lasta!” ütlesin Ahasveerule otse kurjasti. „Muidugi ei või! Aga mis ma pean tegema?! Olen müünud, mis vähegi müüa on, olen siit-sealt toetust nõutanud – see ei küüni. Sündigu Jumala tahtmine! Olen kõik tema hooleks andnud. Meie ei tea tema armunõu...” [– – –] Ma ei tahtnud leplikult ja alistudes sallida selle Jumala ülekohtu, küsisin Ahasveeruselt viimased puhtad nartsud, vett kausiga, pesime mõlemad lapsed, nühkisime ja kuivatasime. [– – –] Kui on meil õigus nõuda uut ühiskonnakorda, siis kõige enam nende laste leegionide pärast, kes juba esimesest elupäevast päikesest, puhtast õhust ja inimlikust toidust peavad ilma olema, kes haiguste pesades esimesed eluaastad peavad kidunema ja enneaegu oma jõuriismed isandatele müüma.”⁵⁰

Nii tundis, tegutses ja arutles kaasaegse kirjaniku loodud Viktor Kingissepaga sarnanev tegelane.

Nooruslikkus, vaesus ja sotsiaalne ebarõrdsus muutsid ühiskonna pulbitsevaks ja plahvatusohtlikuks, aga ka loominguks ja uuendusmeelseks. Marksismi erinevad harud levisid 20. sajandi esimestel kümnenditel Eestis erakordselt laialt, ent marksism polnud siiski Eesti ühiskonna enamuse valik. Ka teised Eesti noored inimesed, keda oli siis rohkem kui kunagi varem või hiljem, elasid oma ajaga kaasa kärsitult ja kõrgepingeliselt, kujundades seda aega ise ning lastes end ajal jäävalt muljuda. Hendrik Visnapuu märgib, et generatsioon, kes nägi Vene monarhia lõppu ja iseseisva Eesti algust, tunnetab selgesti vaheaega, mil endine rahvuspoliitiline

programm lakkas olemast ja uus programm polnud veel kujunenud, arenedes sündmuste taustal tagasihoidlikust autonoomia nõudmisest föderatsiooni nõudmiseks ja siis iseseisva riigi taotlemiseks. Nende kahe epohhi vahel haigutas kuristik: enne 1917. aastat võideldi eesti keele professuuri pärast ja oli vaid eesti keele lektoraat, kuid 1919. aastal avas ukseid Eesti ülikool. Visnapuu nimetab seda hüppeks tulevikku.⁵¹ Selle hüppe pikkust demonstreerib muu hulgas see, et eestikeelseid algupäraseid romaane ja luuleraamatuid publitseeriti Eesti iseseisvuse esimesel aastakümnel rohkem kui kogu Eesti varasema ajaloos vältel ning iseseisvuse teisel aastakümnel, kui arvukad noorte põlvkonnad loomeikka jõudsid, veel peaaegu kaks korda rohkem kui esimesel kümnendil.

Küllap kajastavad ka iseseisva Eesti ühiskonna julged poliitilised, sotsiaalsed ja majandusreformid – mõni neist erakordselt edukas, mõni ebaõnnestunud – just nooruslikku hakkamist ja radikaalsust. Ka iseseisvuse saavutamise üheks eelduseks võis olla „noorte paisu” kõrge Eestis, sest oli palju noori mehi, kes püssi kätte võisid võtta.⁵² Võidukas iseseisvussõda, kus osales iga neljas või viies Eesti mees, oli tõstnud enesehukust, kasvatanud patriotismi ja vastutustunnet Eesti riigi ja ühiskonna käekäigu eest.

Eesti Vabariigi esimese kümnendi kõige olulisemaks majandus- ja sotsiaalpoliitiliseks ettevõtmiseks oli maareform. Viktor Kingissepp ütles selle kohta: „kogu see meie aja mädapaisete plaaster”.⁵³ Küllap oli selles omamoodi tunnustustki.

Maareformi põhiarhitektiks ja läbiviimise juhiks oli Theodor Pool, noor mees, kes sai 29-aastasena ka põllutööministriks. Maauuenduse käigus loodi Eesti majanduse selgroog iseseisva talupoegkonna näol ja vähendati järsult maaproletariaati. Tekkis üle 32 000 uue talu ning 23 000 endist mõisa rendikohta anti nende pidajatele pärisoman-

⁵⁰ M. Metsanurk. Jäljetu haud. Eesti Raamat, 1998, lk. 191.

⁵¹ H. Visnapuu. Päike ja jõgi. Mälestusi noorusmaalt. Eesti Päevaleht-Akadeemia, 2010, lk. 267.

⁵² A. Puur, L. Sakkeus, T. Tammaru. Rahvastik. – Eesti inimarengu aruanne 2012/2013, lk. 15.

⁵³ V. Kingissepp. Iseseisvuse ikke all. Eesti Riiklik Kirjastus, 1953, lk. 84.

dusse. Ligikaudsete arvestuste järgi said põllumajanduses maareformi ja maakorralduse kaudu peremeheõiguse ca 280 000 inimest.⁵⁴ Seda reformi on peetud üheks Euroopa kõige radikaalsemaks. Märgiliselt said paljudest võorandatud mõisate hoonetest koolimajad. Uute talude ülesehitamine oli aga täis draamatikat.

Ka rahareform väärrib märkimist – oma raha käivitamine viidi läbi erakordselt ebasoodsates oludes erakordselt lühikese ajaga. 1923. aastal tekkis küll defekt, tänu asjata lootusele Vene turule, kuhu oli panustatud, kuid lõppkokkuvõttes saadi rahandusega hakkama keskmise edukusega. Ilma igasuguste kogemusteta, ning nagu ka teiste reformide puhul, ilma nõu- ega jõuabita. Nn. Rahvasteliidu laen saadi alles 1927. aastal, kui rahandus juba stabiliseeritud oli.

Välismajandusreform ei olnud vähem radikaalne kui maareform. Aastatel 1923–1938 moodustas varem Vene impeeriumi kuulunud tolliterritoriumide osakaal Eesti väliskaubanduskäibes vaid 12%.⁵⁵ See number on hinnanguliselt 7–8 korda väiksem kui maailmasõja eel, ning see tähendab, et Eesti tegi sarnaselt Lätiga läbi viimase kahe sajandi ühe radikaalsema välissidemete ümbersuunitlemise maailmas. Osalt võib välismajandusreformi allreformideks pidada tööstusreformi ja energiareformi, mille tulemusena muudeti Eesti majandus iseseisvale riigile kohaseks. Lisaks võib eraldi käsitleda sotsiaalreformi, mille tulemusena tekkis 8-tunniline tööpäev, tasuline puhkus, töötulide lahendamine vahekohtus, streigiõigus, kollektiivlepingud, õnnetusjuhtumite kindlustus jne.

Nende reformidega käis kaasas Eesti kodanluse kujunemine või õigemini laienemine. See ei olnud kaugeltki loogiline ja õiglane protsess. Eestis andis oma rahvusest majanduseliidile lisavärvingu üks jõukuse

allikas – nimelt 1920. aastate alguse handeldamine Nõukogude Venemaaga. Bolševikud müüsid Eesti kaudu maha Tsaari-Venemaa kulla ning ostsid siitkaudu Lääne-Euroopast kaupu. See pakkus siinsetele vahendajatele kohati muinasjutulist teenistust. Lisaks voolas Eestisse suuri varandusi koos Venemaalt tulnud optantidega, ning need ei pruukinud olla nende endi kogutud varad, vaid enne ärasõitu tarbekaupade vastu vahetatud väärisesemed, kunstiteosed jne., mille hinnad bolševike korraldatud majanduskaos oli ülimadalaks muutnud. Nii hiilgas ka Eesti kujunenud rikaste kiht avantüristide ja aferistide rohkusega. Marksistliku vaatega isikud nägid selles kapitalismi pahesid, kuid ärplevate ja laiutavate uuskodanlaste kritiseerimine ei olnud kaugeltki ainult marksistide monopol.

Nooruslikult julge ja rahvusliku, aga kahtlemata ka maareformi ja sotsiaalreformiga sarnase vasakpoolse idealismi peegelduseks oli Eesti 1920. aasta täiesti omapärane põhi-seadus, mille tulemusena sai Eesti maailma üheks kõige demokraatlikumaks riigiks.⁵⁶ Hiljem, kriisiajal, sai põhiseadus õnnetus poliitilise võitluse objektiks.

Nende reformide kujundamisel oli niisiis oluline ning kohati otsustav roll Eesti vasakpoolsetel, eelkõige sotsiaaldemokraatidel ja Tööerakonnal. Isegi kommunistide mõju, ehkki kaudne, oli oluline. Just vasakpoolsus – mis ei pidanud kaugeltki tähendama marksistlikku kosmopoliitsust – andis Eesti Vabariigi esimeste aastate poliitikale värvi ja see värv oli ergas.

Kõik marksistid tarvitasid oma vastaste vastu ühesuguseid võõristavaid vägisõnu, nagu „härrad-prouad”, „kartulivabariiklased”, „valged”, „tagurlased”, „reaktsionäärid” ja „fašistid” ning laulsid kõikidel sobival juhtudel „Internatsionaali”. Kuid neid endid lõhestasid mitte ainult rahvusvahelise

⁵⁴ Eesti majanduslik areng iseseisvuse kestel. – Konjunktuur 1938, nr. 1/2, lk. 8.

⁵⁵ Arvutusalus: J. Valge. Kas Eesti Vabariigi majandussuhete ümberorienteerimine oli vältimatu? – Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu kaubandussuhted 1920. aastatel ja Eesti integreerumine Euroopa majandusse. Magistritöö. Tartu Ülikool, 1992, lk. 7–8. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

⁵⁶ Polity IV poliitilise võimu näitajate ja muutuste andmebaas 1800–2012. Integrated network for societal conflict research. Kodulehekül.

töolisliikumise põhimõttelised, vaid ka praktilised, kuid mitte vähem kirglikud vastuolud – isiklikud suhted ja kahe erineva eesti kommunistide grupeeringu rivaalitsemine. Kõike seda lõi otsus lõkkele asjakohane, osalt aga paranoiliseks võimendunud Eesti eriteenistuse kartus. Eestimaa bolševikud kutsusid Eesti tööerakondlasi trudovikkudeks, sotsiaaldemokraate ja hiljem sotsialiste menševikeks ja Eesti sotsialiste-revolutsionääre ning neist pungenud iseseisvaid sotsialiste esseerideks. Kindlasti oli nii oma vene seltsimeestele kergem selgitada nende negatiivset olemust. Niisamuti nagu kaitsepolitsei agentide provo-kaatoriteks kutsumine.

Nii olid selle „Internatsionaali” pühaks lauluks pidava ja üksteist seltsimeesteks kutsuma seltskonna omavahelised suhted kohati uskumatult pingelised. See oli kääriv ja pulbitsev, suletud mateeria, kus vastastikuste solvangute järgi oli raske uskuda, et üksteist tegelikult ammu tunti ja kunagi oli koos ühist asja aetud, kus seltsimehi vahetati, kuid harva „kodanlaste” ridadesse siirduti, aga kus väikesedki vaateerinevused võisid põhjustada trotskistiks, sotsiaalläraandjaks või sotsiaalfasistiks – ehk ketseriks tituleerimise. Kirglikkus tegi kokkulepete sõlmimise raskeks ja kaaslastes pettumise kergeks. Kirglikkuse temperatuur kasvas poliitiliste mõrvadeni. Kommunistide poolt Eesti eriteenistuste heaks töötamises kahtlustatavad või isegi need, kes teise marksistlikusse vennasparteisse siirdusid, võidi reeturitena tappa; muidu pikatoimelised, kuid marksistlikud eesti mehed võisid tühiastjade pärast omavahel vaieldes tulirelvad välja kiskuda.

Nagu kogu Eesti ühiskond, nii olid ka Eesti intellektuaalid ja eriti kirjanikud ideoloogiliselt vägagi laetud. Isegi ideoloogiavastatus ja tolle aja kontekstis hüpererootiline pühendumine isiklikele tunnetele ja meelele oli ideoloogiline.

Andresen kirjutas hiljem, et ta ei pida-

nud end 1920. aastatel poliitikuks, vaid kultuuritegelaseks.⁵⁷ Tahtmine poliitikutega, eriti kommunistidega vahe sisse teha võis prokommunistlike sümpaatiatega intellektuaalide puhul tulla just kommunistide meetoditest. Näiteks 1921. aasta 1. mai demonstratsioonil kandsid noored kommunistid Vilhelmine Klementi ja Helmi Niineberg loosungit. „Värise, sa rasvaläinud kodanlus, siin sammuvad sinu hauakaevajad – noored kommunaarid!”⁵⁸ Vaevalt Andresenil või Vares-Barbarusel, Semperist rääkimata, oleks olnud kerge nendega ühist keelt leida. Vulgaarne sõnakasutus ja demagoogilis-dogmaatiline argumentatsioon võis paljudele marksismi poole kalduvatele intellektuaalidele tunduda eemaletõukav, revolutsioonideaegne osalt kirjaoskamatu masside rahutu miitingumüha olla aga võõrastav ja hirmutav, kuid samal ajal oma äraarvamatus, aga siiski eesmärgikindlas tõusvas jõulisuses ikkagi ligitõmbav.

Tekst on osa Jaak Valge 2014. aastal ilmutatud monograafiast „Punased I”.

Autor tänab Eesti Vabariigi maksumaksjat, kes on rahastanud uurimust haridus- ja teadusministeeriumi sihtfinantseeritava teema nr. SF0130018s11 kaudu, ning Allan Puuri, kes käsikirjale olulisi täiendusi pakkus.

Jaak Valge

(1955), PhD, juhtivteadur,
Tallinna Ülikooli Eesti Demograafia Instituut,
Pärna 8, 93814 Kuressaare,
valge@hot.ee

⁵⁷ N. Andresen. Mälestused (1931–1940). 08.10.1962. ERAF, f. 247, n. 51, s. 19a, l. 1.

⁵⁸ Ülevaade Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu ajaloost. I osa (XIX saj. lõpp – juuni 1941). Peatoim. A. Panksejev. Eesti Raamat, 1975, lk. 105. Sellist loosungit kanti ka Juhan Madariku jutustuses „Maipüha”. (J. Madarik. Kordnik, lipp ja jalajäljed. Eesti Raamat, 1979, lk. 133).